Translated from English to Marathi - www.onlinedoctranslator.com

❖जागतिक आणि प्रादेशिक आव्हाने:

आजच्या जगामध्ये, ज्यामध्ये अनिश्चितता भरली आहे, भारताने आपल्या हितांचे संरक्षण आणि संवर्धन कसे करावे? जागतिक सत्तेची समीकरणे बदलत आहेत. यूएसचे सापेक्ष वजन कमी झाले आहे आणि ते कमी आत्म-आश्वासक आणि अधिक आवक दिसते. युरोप ब्रेक्झिट, उजव्या विचारसरणीच्या राष्ट्रवादाचा उदय आणि स्थलांतरितांचा महापूर यांच्याशी झुंजत आहे. चीन हा एक नवा ढोंग आहे जो अथकपणे आशियाई आणि अखेरीस जागतिक वर्चस्वाचा 'चायना ड्रीम' पाठपुरावा करतो. रशियाने आपला बराचसा आत्मविश्वास परत मिळवला आहे आणि सोव्हिएत युनियनच्या पूर्वीच्या जागतिक स्तरावर पुन्हा दावा करण्याचा प्रयत्न केला आहे. आशियामध्ये आर्थिक आणि तांत्रिक सामर्थ्याशी जुळणारे जपान अधिक कार्यकर्ता आणि कमी प्रतिबंधित आहे हे आपण पाहतो. पाकिस्तानपासून मोरोक्कोपर्यंतचा संपूर्ण प्रदेश उलथापालथीत आहे, दहशतवाद, कट्टरतावाद, तीव्र प्रादेशिक शत्रुत्व,

या बदलत्या कॅलिडोस्कोपमध्ये, नरेंद्र मोदींच्या नेतृत्वाखाली अधिक आत्मविश्वास आणि महत्त्वाकांक्षी भारत भारताच्या परराष्ट्र धोरणासाठी एक नवीन प्रतिमान विकसित करण्याचा प्रयत्न करीत आहे जेथे भारत केवळ 'संतुलनशील' किंवा 'स्विंग स्टेट' नसून एक 'अग्रगण्य राज्य' असेल. जागतिक उच्च टेबलावर एक स्थान. हे सोपे होणार नाही, कारण सत्ता कधीही दिली जात नाही, नेहमीच घेतली जाते. जोखीम पत्करण्यास आणि कधीकधी परस्परविरोधी उद्दिष्टांचा पाठपुरावा करण्यास तयार असणे आवश्यक आहे. इतर अनेक देश भारताला खाली ठेवण्यासाठी काम करतील. म्हणूनच भारताने परराष्ट्र धोरणातील वैविध्यपूर्ण पर्याय असलेल्या आपल्या सामर्थ्याचा फायदा उठवला पाहिजे आणि सतर्क आणि लवचिक राहावे.

पूर्वीच्या सर्व भारतीय नेत्यांप्रमाणे, पंतप्रधान मोदी देखील भारताचे कृतीचे स्वातंत्र्य आणि परराष्ट्र धोरणात निर्णय घेण्याची स्वायत्तता जपण्याचा प्रयत्न करतात. पूर्वी, पंथ "नॉन-अलाइनमेंट" होता. भारतासाठी धोरणात्मक पर्याय म्हणून, अलाइन चळवळीपासून वेगळे, याचा अर्थ शीतयुद्धाच्या काळात प्रतिस्पर्धी शिबिरांमध्ये सामील होण्याच्या दबावाचा प्रतिकार करणे आणि गुणवत्तेवर परराष्ट्र धोरणाच्या पर्यायांची तपासणी करणे. विविध घटक, ज्यात आमची अभिमानाची भावना आणि स्वाभिमानाचा समावेश आहे. सभ्यता आणि संस्कृतीचा समृद्ध वारसा, आपली भूतकाळातील कामगिरी आणि एक स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून आपले बहुआयामी यश, भारतीयांना धोरणात्मक स्वायत्तता जपण्यास प्रवृत्त करते. भारत इतका मोठा, स्वाभिमानी आणि वसाहतविरोधी परंपरेत अडकलेला आहे. शिबिराचे अनुयायी. भारत कदाचित आक्रमक, विस्तारवादी शक्ती नसेल. पण ती निष्क्रिय शक्ती नाही. भारत वसाहतवाद आणि वर्णभेदाविरुद्ध लढला. त्यांनी ब्लॉकमध्ये सामील होण्याच्या दबावाचा प्रतिकार केला. एनपीटीची अन्यायकारक आण्विक राजवट त्यांनी स्वीकारली नाही. आज भारताचा अजेंडा अधिक सकारात्मक आहे. हे जागतिक प्रशासकीय संरचनांमध्ये अधिक प्रभाव शोधत आहे. आधीच, त्याचा WTO मध्ये खूप मोठा आवाज आहे आणि तो G-20 आणि पूर्व आशिया शिखर परिषदेचा सदस्य आहे. कालांतराने, ते न्यूक्लियर सप्लायर्स ग्रुपमध्ये सामील होण्याची आणि यूएनचे स्थायी सदस्य होण्याची आशा करते.

The Name of Quality Reliable IAS

राष्ट्रांना कायमस्वरूपी मित्र किंवा शत्रू नसतात, फक्त कायमस्वरूपी हितसंबंध असतात, असे बरोबर म्हटले आहे. ढोबळपणे हे भारतासाठीही खरे आहे. काळानुरूप भारताचे संबंध आणि प्राधान्यक्रम बदलले आहेत. उदाहरणार्थ, शीतयुद्धादरम्यान, भारताचे हित सोव्हिएत युनियनशी घनिष्ठ संबंधांद्वारे उत्तम प्रकारे कार्य केले गेले, ज्यामुळे भारताला संयुक्त राष्ट्रातील प्रमुख मुद्द्यांवर आवश्यक असलेले राजकीय आणि राजनैतिक समर्थन तसेच मौल्यवान आर्थिक आणि संरक्षण सहाय्य मिळाले. आज हे नातं पूर्वीसारखं प्रभावी राहिलेलं नाही. याउलट, 20 व्या शतकात भारताचे अमेरिकेसोबतचे संबंध खूपच ताणले गेले होते. तथापि, आज, भारत आणि अमेरिकेने, पंतप्रधान मोदींनी म्हटल्याप्रमाणे, "इतिहासाच्या संकोचांवर मात केली आहे," आणि हितसंबंधांची एकरूपता खूप मोठी आहे. भारत-जपान संबंध जे अनेक दशकांपासून अत्यंत नीच आणि बिनबुडाचे राहिले होते ते आता अतिशय दोलायमान आणि गतिमान आहेत. दुसरीकडे, "हिंदी-चीनी भाईभाई" ने मोठ्या संशय आणि अविश्वासाच्या नातेसंबंधांना मार्ग दिला आहे. इतर उदाहरणे म्हणजे कॉमनवेल्थ, NAM आणि G-77, हे सर्व स्वातंत्र्यानंतरच्या सुरुवातीच्या दशकात भारतासाठी महत्त्वाचे होते. पण आज नाही, तर पर्शियन आखाती प्रदेश आणि आसियान, ज्यांनी पूर्वी भारताच्या परराष्ट्र धोरणात किरकोळ स्थान घेतले होते, ते आता अत्यंत उच्च प्राधान्य असलेले प्रदेश आहेत.

संसाधने भारताला परराष्ट्र धोरणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी मानवी आणि भौतिक संसाधनांची आवश्यकता आहे. राजकीय इच्छाशक्ती, संकल्प आणि दूरदृष्टी असलेले चांगले नेते असणे ही पहिली पूर्व-आवश्यकता आहे. सुदैवाने, पंतप्रधान मोदी हे खरोखरच एक मजबूत आणि दृढनिश्चयी नेते आहेत ज्यांना भारतीयांची पारंपारिक 'चलता है' वृत्ती बदलायची आहे आणि त्यांनी भारताला एक मजबूत, आधुनिक देश बनवण्यासाठी एक लांब आणि कठीण प्रक्रिया सुरू केली आहे. परराष्ट्र धोरणाच्या मुद्द्यांमध्ये सामान्य लोकांची आवड वाढली आहे कारण परराष्ट्र धोरण महत्त्वाचे आहे कारण याचा लोकांच्या जीवनावर पूर्वी कधीही परिणाम होत नाही. काहीही झाले तरी भारतासारख्या लोकशाहीत जनसमज आणि

परराष्ट्र धोरणाला पाठिंबा आवश्यक आहे. अशा प्रकारे, सरकारला अनेक भागधारक जसे की संसद सदस्य, राजकीय पक्ष, व्यापारी, उद्योगपती, प्रसारमाध्यमे, शैक्षणिक आणि बुद्धीमान वर्गातील इतर घटकांना सामोरं जावं लागतं. अनेक भारतीय राज्ये, विशेषत: ज्यांची जमीन आणि/किंवा शेजारील देशांशी सागरी सीमा आहे त्यांना तेथे काय चालले आहे आणि या देशांच्या धोरणांचा त्यांच्यावर कसा परिणाम होऊ शकतो याबद्दल खूप रस आहे.

परराष्ट्र धोरणाचे सर्वात महत्त्वाचे साधन म्हणजे मुत्सद्देगिरी, इतर देशांशी संबंधांच्या चाकांना नियमितपणे ग्रीस करण्याची पारंपारिक पद्धत. परदेशातील दूतावास आणि परराष्ट्र व्यवहार मंत्रालय यासाठी मुख्यतः जबाबदार आहेत. सरकारची इतर मंत्रालये आणि विभाग देखील व्यापार, गुंतवणूक, ऊर्जा इत्यादी बाबींमध्ये भूमिका बजावतात. सॉफ्ट पॉवर, सांस्कृतिक आणि लोक-लोकांच्या संपर्कातून (मग ते पर्यटक असो, विद्यार्थी असोत, व्यापारी असोत) भारताची प्रतिमा परदेशात घडवण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावते. भारतीय डायस्पोराची भूमिका, ज्यांच्यामधून अनेक जण जागतिक कॉर्पोरेशनचे प्रमुख बनले आहेत, ही भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे आणि पंतप्रधान मोदी यांनी पद्धतशीरपणे त्याचा लाभ घेतला आहे. भारताचे अधिकृत तांत्रिक आणि आर्थिक सहाय्य तसेच आशियाई आणि आफ्रिकन देशांमध्ये खाजगी क्षेत्रातील प्रकल्प,

जेव्हा मुत्सद्देगिरी अपयशी ठरते तेव्हाच एखादा देश सामान्यतः बळजबरी आणि लष्करी माध्यमांचा अवलंब करतो. हेही भारताने अनेक प्रसंगी केले आहे. सर्वात उल्लेखनीय उदाहरण म्हणजे १९७१ मध्ये बांगलादेशच्या निर्मितीसाठी भारताने केलेली मदत. पण पॉंडिचेरी, गोवा आणि सिक्कीमचा भारतात समावेश सुनिश्चित करण्यासाठी, श्रीलंकेत भारतीय शांतता रक्षक दल पाठवताना तसेच संबंधातही जबरदस्तीचा वापर करण्यात आला. नेपाळ एकापेक्षा जास्त प्रसंगी.

त्यामुळे राजनैतिक प्रभाव वाढवण्यासाठी प्रभावी परराष्ट्र धोरणाला विश्वासार्ह लष्करी क्षमतांची आवश्यकता असते. यासाठी आर्थिक ताकद आणि स्वावलंबी संरक्षण उद्योग या दोन्हींची गरज आहे. आपण हे ओळखले पाहिजे की दोन्ही क्षेत्रांमध्ये बरेच काम करणे बाकी आहे. भारताच्या पायाभूत सुविधा निर्माण करण्यासाठी, स्वदेशी संरक्षण क्षमता निर्माण करण्यासाठी आणि निरोगी आणि कुशल कार्यशक्ती निर्माण करण्यासाठी वेळ लागेल. भारताची स्वतःची संसाधने पुरेशी नसतील. त्यांना परकीय गुंतवणुकीची आणि तंत्रज्ञानाची जोड द्यावी लागेल. पंतप्रधान मोदींनी जगभरातील नेते आणि गुंतवणूकदारांशी, विशेषत: विकसित कॅपिटलसरप्लस देशांमधील व्यापक संवादामुळे भारताविषयी नक्कीच नवीन उत्सुकता निर्माण झाली आहे. योग्य धोरणे असतील तरच हे ठोस परिणामांमध्ये रूपांतरित होतील. सांगितलेल्या धोरणांची अंमलबजावणी ही यशाची गुरुकिल्ली आहे. संरक्षण आणि सुरक्षेसाठी संसाधनांवरील मर्यादा कमी लेखू शकत नाहीत, कारण विकासाच्या गरजा प्रचंड आहेत. स्वातंत्र्यानंतरच्या सुरुवातीच्या काळात नेहरूंनी संरक्षणापेक्षा आर्थिक विकासावर अधिक लक्ष केंद्रित केले. या दुर्लक्षाचा परिणाम म्हणजे 1962 च्या चीनसोबतच्या सीमा युद्धाचा अपमानजनक परिणाम. निवडी कठीण आहेत. बंदुका विरुद्ध लोणी या पारंपारिक वादात न्याय्य समतोल साधावा लागेल.

The Name of Quality
Reliable IAS

➢ मुद्दे

अ) बहुपक्षीय सहकार्याची आवश् यकता असणारे काही जागतिक मुद्दे पुढीलप्रमाणे आहेत: दहशतवादाचा सामना करणे, हवामान बदलाचा मुकाबला करणे, जैवविविधतेचे रक्षण करणे, खोल समुद्रातील संसाधनांचे शोषण करणे, एक निष्पक्ष जागतिक व्यापार व्यवस्था आहे याची खात्री करणे, दळणवळणाची सागरी रेषा आणि हवाई जागा खुली ठेवणे. नागरी विमान. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीसह, अंतराळ, सायबरस्पेस आणि पृथ्वीबाहेरील संस्थांमध्ये आंतरराष्ट्रीय सहकार्याची गरज आहे. एखाद्याने कदाचित ताजे पाणी, ज्ञान आणि संस्कृती यासारख्या गोष्टींचा समावेश केला पाहिजे.

b) तथापि, अधिक गंभीर समस्या वैयक्तिक देश आणि विविध प्रदेशांशी संबंध हाताळण्याशी संबंधित आहेत. भारताला शेजारील राज्यांमध्ये स्थिरता हवी आहे. काही प्रमाणात परस्पर विश्वास तसेच आर्थिक परस्परावलंबन असणे आवश्यक आहे. भारत जसजसा वाढत जाईल तसतसे त्याने आपल्या शेजाऱ्यांना बरोबर घेतले पाहिजे, अन्यथा भारत आणि त्याचे शेजारी यांच्यातील विकास दरी समस्या निर्माण करेल. भारत आपल्या सच्छिद्र आणि खराब पोलिसांच्या सीमा ओलांडून भारतात नोकऱ्या शोधत असलेल्या लोकांचा प्रवाह रोखू शकणार नाही. त्यांच्यासोबत दहशतवादी आणि कट्टरवादीही येतील. शांततापूर्ण दक्षिण आशियामध्ये भारताची प्रमुख भूमिका असणे आवश्यक आहे, जेणेकरून ते संबंध व्यवस्थापित करण्यात अडकून राहू नये.

त्याचा परिसर. बाकी जगाशी धोरणात्मकपणे गुंतण्यासाठी वेळ आणि स्वातंत्र्य असावे. आपल्या शेजाऱ्यांना अनिष्ट दिशांनी दूर जाण्यापासून रोखण्यासाठी, भारताला भरपूर संसाधने, लक्ष आणि कल्पनाशक्ती तैनात करणे आवश्यक आहे. भारत हा दक्षिण आशियाचा नैसर्गिक नेता आहे हे सर्व देशांना माहीत आहे, परंतु हे नेतृत्व आणि आदर मिळवावा लागतो, भारताने गृहीत धरले नाही.

c) भारताला सध्या अशांत आणि अस्थिर अरब जगतातील घडामोडींवर बारकाईने लक्ष ठेवावे लागेल जिथे त्याचा मोठा वाटा आहे. भारतातील बहुतांश आयात केलेले तेल येथून येते. सात दशलक्षाहून अधिक भारतीय कामगार येथे राहतात आणि काम करतात. इस्रायलही भारतासाठी विशेषतः संरक्षण क्षेत्रात महत्त्वाचे आहे. दीर्घकालीन भूराजकीय दृष्टिकोनातून इराणकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. वाढत्या प्रादेशिक प्रभावासह हे एक मजबूत आणि एकसंध राज्य आहे आणि सध्या अफगाणिस्तान आणि मध्य आशियामध्ये प्रवेश करण्याचा भारताचा एकमेव मार्ग आहे. अरब देश, इराण आणि इस्रायल यांच्या परस्पर प्रादेशिक शत्रुत्वातून भारताला तीव्रतेने गुंतून राहावे लागेल आणि नाजूकपणे मार्ग काढावा लागेल.

ड) पूर्व आणि आग्नेय आशियामध्ये अनेक गतिमान आणि मोठ्या अर्थव्यवस्था आहेत ज्या व्यापार आणि गुंतवणुकीसाठी आशादायक संधी देतात. भारताच्या स्वत:च्या ईशान्य क्षेत्राच्या विकासासाठी आसियान देशांशी अधिक कनेक्टिव्हिटी आवश्यक आहे. सुदैवाने, ASEAN आणि पूर्व आशियाई देश भारताच्या जवळच्या संबंधांच्या इच्छेला प्रतिसाद देतात. अनेक प्रादेशिक फ्रेमवर्क द्विपक्षीय संपर्कांना पूरक आहेत. आर्थिक संबंधांव्यतिरिक्त, उशिरा सुरक्षा आणि संरक्षण सहकार्य हा संबंधांचा एक अत्यंत महत्त्वाचा घटक बनला आहे, दक्षिण चीन समुद्रात चीनच्या आक्रमक वर्तनामुळे. चीनला या प्रदेशावर निर्विवाद वर्चस्व राखू देणे मूर्खपणाचे ठरेल.

e) सापेक्ष घट असूनही, यूएस हा अतुलनीय सर्वसमावेशक शक्ती असलेला जगातील सर्वात शक्तिशाली देश आहे. भारताची आर्थिक वाढ आणि संरक्षण आधुनिकीकरण सुनिश्चित करण्यासाठी भारताला किमान सौम्य आणि प्राधान्याने सहकारी अमेरिकेची गरज आहे यात काही शंका नाही. चीनच्या वाढत्या आव्हानाचा सामना करण्यासाठी भारतालाही अमेरिकेच्या सहकार्याची गरज आहे. अर्थात, बरेच फरक शिल्लक आहेत आणि त्यापैकी काही दूर होणार नाहीत. महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे दोन्ही देश व्यावहारिक भागीदारीत आहेत. हितसंबंध जुळणार् या क्षेत्रात आम्ही सहकार्य करत आहोत, मतभेदांना संबंध रुळावर येऊ न देता. अमेरिकेच्या नव्या राष्ट्राध्यक्षांच्या वृत्तीबाबत काहीशी अनिश्चितता आहे. तथापि, हे संबंध ट्रम्प प्रशासन आणि यूएस काँग्रेससाठी त्याचे महत्त्व कायम ठेवतील, परंतु भारताला सावध आणि सतर्क राहावे लागेल, अशी चिन्हे आहेत.

The Name of Quality Reliable IAS

f) रशिया हा पारंपारिकपणे खूप जवळचा आणि वेळ-परीक्षित मित्र आहे. आज काही उबग हरवत आहे. विविध कारणांमुळे, हे संबंध दोन्ही देशांच्या परराष्ट्र धोरणाच्या प्राधान्यक्रमांमध्ये काहीसे कमी प्राधान्याने व्यापलेले आहेत. रशियाही अस्वस्थपणे चीनच्या जवळ आला आहे. भारताच्या संरक्षण पुरवठादारांमध्ये रशिया यापुढे आव्हान नसलेले अव्वल स्थान व्यापत नसले तरी, तो एक महत्त्वपूर्ण संरक्षण भागीदार आहे. याने भारताला आण्विक पाणबुडी आणि विमानवाहू युद्धनौका यांसारखे अनोखे संरक्षण व्यासपीठ दिले आहे, जे इतर कोणताही देश देण्यास तयार नाही. भारताला या संबंधांची जोपासना करावी लागेल, त्याला अधिक आर्थिक सामग्री देण्याचा प्रयत्न करावा लागेल आणि संबंधांमध्ये अलीकडच्या काळात आलेला दुरावा रोखण्यासाठी पावले उचलावी लागतील.

g) युरोप, आफ्रिका आणि लॅटिन अमेरिका हे देश भारतासाठी प्रामुख्याने आर्थिक दृष्टीकोनातून महत्त्वाचे आहेत. जरी भारताचे युरोपसोबतचे आर्थिक संबंध दोलायमान आणि महत्त्वपूर्ण असले तरी, विशेषत: आवश्यक गुंतवणूक आणि तंत्रज्ञान मिळविण्यासाठी बरेच काही केले जाऊ शकते. आफ्रिका आणि लॅटिन अमेरिका भारताच्या परराष्ट्र धोरणाच्या प्राधान्यक्रमांमध्ये तुलनेने किरकोळ भूमिका बजावतात, परंतु आर्थिक संबंध वाढवण्याची संधी लक्षणीय आहे. या सर्व संबंधांमध्ये दहशतवादाचा मुकाबला करण्यासाठी सहकार्याव्यतिरिक्त कोणतेही महत्त्वाचे सुरक्षेचे मुद्दे नाहीत.

➢ आव्हाने

भारताच्या राष्ट्रीय सुरक्षेसमोरील प्रमुख आव्हाने ही चीन आणि पाकिस्तानची आहेत. त्यांचे धोरणात्मक सहकार्य अधिक घट्ट झाले आहे. एक आभासी संयुक्त चीन-पाकिस्तान आघाडी उदयास आली आहे. पाकिस्तानचे चीनवरील अवलंबित्व वाढले आहे. अशा प्रकारे धमक्या आणि आव्हाने अधिक गंभीर झाली आहेत. येथे काही उदाहरणात्मक घडामोडी आहेत:

- चिनी सैनिक पाकव्याप्त काश्मीर आणि गिलगिट-बाल्टिस्तानमध्ये कामगारांच्या वेषात आहेत;

- चीन-पाकिस्तान संरक्षण, आण्विक आणि क्षेपणास्त्र सहकार्य मजबूत झाले आहे;
- काश्मीरवर चीनचा पाकिस्तानला उघड पाठिंबा;
- पाकिस्तानी दहशतवादी कारवाया आणि मसूद अझहरसारख्या दहशतवाद्यांना चीन कवच देत आहे.
- चीन-पाकिस्तान इकॉनॉमिक कॉरिडॉर (CPEC), जो शी जिनपिंगच्या वन-बेल्ट-वन-रोड (OBOR) योजनेतील सर्वात प्रमुख आणि भू-राजकीयदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण प्रकल्प आहे, हे स्पष्टपणे स्पष्ट करते की आशियासाठी चीनच्या धोरणात पाकिस्तान निर्णायक राहील.

The Name of Quality
Reliable IAS ®